

DOI: <https://doi.org/10.15407/pp.63.065>
УДК 32.019.51-021.411-048.66:[355.42+327.88]

Алла Гребенюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

ПРОПАГАНДА: МЕТОД СПЕЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ ЧИ АКТУ ЗОВНІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ?

Статтю присвячено з'ясуванню місця пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи акту зовнішньої інформаційної агресії. Констатовано дискусійність віднесення пропаганди до акту агресії, їх розмежування на рівні міжнародного права. З'ясовано нормативну невизначеність акту зовнішньої інформаційної агресії. Досліджено наукові джерела та праці фахівців у сфері протидії деструктивній пропаганді, що стосуються предмету нашого дослідження. Доведено, що вітчизняні науковці відносять пропаганду до методів спеціальних інформаційних операцій та акту зовнішньої інформаційної агресії. Встановлено, що дослідники гібридної війни Російської Федерації проти України, країн Балтії, Балкан фіксують поєднання загроз інформаційно-пропагандистського характеру із загрозами, що лежать у площині акту агресії. Вивчено концептуальні погляди НАТО на потреби колективної оборони в умовах сучасності. З'ясовано вибудовування фахівцями альянсу комплексу протидії гібридній війні як у військовій сфері, так і у сфері протидії пропаганді за допомогою системи стратегічних комунікацій. Доведено, що такий підхід зумовлений локалізуванням російськими військовими інформаційної сфери як ключового простору сучасного військового конфлікту.

З урахуванням викладеного запропоновано віднести пропаганду до методів як спеціальних інформаційних операцій, так і акту зовнішньої інформаційної агресії. Визначено необхідність удосконалення положень Статуту ООН шляхом закріплення серед елементів акту агресії акту зовнішньої інформаційної агресії та пропаганди.

Ключові слова: пропаганда, спеціальні інформаційні операції, акт зовнішньої інформаційної агресії, акт агресії, методи спеціальних інформаційних операцій та акту зовнішньої інформаційної агресії.

Постановка проблеми. Пропагандистські засоби стали механізмом політики Російської Федерації щодо України. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р. (далі – Стратегія), фактично визначає пропаганду частиною спеціальних інформаційних операцій (далі – СІО) та російської агресії [1].

Водночас, як зазначалось у попередній нашій публікації «Антиукраїнська пропаганда: актуальні проблеми визначення поняття та риси», зважаючи на положення міжнародного права (Статут ООН), віднесення пропаганди до акту агресії в цілому слід вважати дискусійним питанням. У межах останньої передбачені лише військові компоненти та не визначено елементів зовнішньої інформаційної агресії (далі – АЗІА) [2].

При цьому констатуємо, що проблема локалізування пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи АЗІА не вичерпана. Отримані результати не можуть дати однозначної відповіді через недосконалість і неузгодженість вітчизняного законодавства й міжнародної правової бази. Недослідженими залишаються наукові джерела та праці фахівців у сфері протидії деструктивній пропаганді, що стосуються предмета нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прояви пропаганди на практиці вивчали Б. Маронкова, Т. Йенсен, Л. Цибульська, М. Кияк, В. Саран, Б. Девлен, В. Дамарад, О. Чуранова.

Проблематики, піднятої у цій статті, торкаються праці О. Онищенко, В. Горового, В. Попика, які дослідили проблеми збереження національного інформаційного простору в контексті посилення негативних зарубіжних впливів, пов'язали антиукраїнську пропаганду з російською агресією. Питанням протидії антиукраїнській інформаційній агресії присвячені публікації О. Желай.

Практичні аспекти гібридних воєн, що увібрали як військові, так й інформаційно-пропагандистські, економічні й політичні елементи, як акту агресії, так і СІО й АЗІА досліджували В. Горовий, В. Гребенюк, О. Іванов, Ю. Іванов, Д. Золотухін, В. Козьма, О. Уфімцева, С. Фальченко та ін.

Проте вони та й інші науковці і практики не визначали місце пропаганди, її співвідношення з актом зовнішньої інформаційної агресії, спеціальними інформаційними операціями, актом агресії загалом.

Виходячи із зазначеного, **метою** цієї публікації є з'ясування місця пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи акту зовнішньої інформаційної агресії.

Виклад основного матеріалу. О. Онищенко, В. Горюхов, В. Попик, посилаючись на віце-прем'єр-міністра О. Сича, підкреслили, що російська пропаганда, а за нею й збройна агресія отримали сприятливий ґрунт на Донбасі [3]. Фактично ці вчені номінували пропаганду «предтечею» акту агресії, а їх разом – невід'ємними частинами єдиного явища.

В. Остроухов, конкретизуючи місце пропаганди, локалізує її, поряд із дезінформуванням, диверсифікацією громадської думки, психологічним тиском та поширенням чуток, однозначно серед методів як спеціальної інформаційної операції, так і акту зовнішньої інформаційної агресії. Усі ці методи, на його думку, підпорядковані здійсненню прихованого вигідного впливу на іноземні держави для створення сприятливої політичної, ідеологічної, соціальної, економічної обстановки під час реалізації правлячою елітою зовнішньополітичного курсу. Зазначену мету, як і увесь комплекс наведених методів, вказаний науковець відносить одночасно до СІО та АЗІА [4].

Цікаво, що експерти Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» пов'язують інформаційно-пропагандистський вплив із гібридною війною, в межах якої реалізуються й силові елементи. Більше того, ставлять цей вплив на перше місце поряд із розвідувально-диверсійно-партизанським впливом, застосуванням регулярних частин та високоточної зброї для бойових дій, обмеженим використанням тактичної ядерної зброї [5]. Тобто, фактично поєднують пропаганду з актом агресії, до якого Статут ООН відносить також застосування зброї на території іншої держави, засилання озброєних банд, груп, нерегулярних сил чи найманців, які застосовують силу проти іншої держави [6]. Отже, на думку цих експертів, пропаганда є елементом, невіддільним від акту агресії.

До слова, вони пропонують не розмежовувати поняття гібридної війни та агресії взагалі, адже агресія, на їх переконання, знаходиться в основі цієї війни. Зазначені експерти пропонують увести терміни «агресія гібридного типу», «гібридна агресія» та «гібресія».

Їхні висновки є логічними на тлі доповіді начальника Генерального штабу Збройних Сил РФ В. Герасимова, зробленої в лютому 2013 р. на тему «Основні тенденції розвитку форм і способів застосування збройних сил, актуальні задачі військової науки з їх удосконалення». Він зазначив, що у ХХІ ст. простежується тенденція стирання відмінностей між станом війни та миру. Співвідношення невійськових та військових заходів складається при розподілі 4:1 відповідно. Акцент методів протидії зміщається в бік широкого застосування інформаційних заходів [7], серед яких чільне місце займає пропаганда.

На увагу заслуговує також розподіл ознак гібридної війни за трьома рівнями, де фіксуємо *жовтий, помаранчевий і червоний рівні*.

Жовтий рівень:

– мусування в засобах масової інформації суміжної країни (потенційного агресора) проблем сусідньої держави (об'єкта майбутньої агресії) з коментарями про загрози для національної безпеки суміжної країни;

– ініціювання та проведення різноманітних публічних заходів науково-прикладного характеру на резонансну тематику, що вносить розкол у суспільну свідомість.

Помаранчевий рівень:

– різка активізація неурядових організацій, опозиційно налаштованих до влади та які закликають «не словами, а справами» вирішувати проблеми.

Червоний рівень:

– масована інформаційно-психологічна кампанія в ЗМІ суміжної держави, націлена на захист співвітчизників;

– проведення масових заходів під антидержавницькими лозунгами;

– локальні відключення від ефіру державних телевізійних каналів, їх заміна телеканалами країни-агресора [5].

Такі ознаки гібридної війни (чи гібридної агресії) цілковито корелюють з ознаками пропаганди, яка в попередніх публікаціях визначена нами як метод спеціальних інформаційних операцій, що полягає в деструктивному маніпулятивному та відкритому, ідейно-політичному, соціальному, релігійному та іншому впливові (шляхом використання комунікативних технологій, поширення і постійного, глибокого та детального роз'яснення ідей, поглядів, знань, закликів) на особу, групу осіб або суспільство для їх переорієнтації на інші цінності та ідеали й провокування запрограмованих емоцій, підштовхування до вчинення дій із дестабілізації ситуації [2].

З цього випливає, що пропаганда є частиною гібридної війни та зафіксованої експертами Центру глобалістики «Стратегія XXI» гібридної агресії. Саме в межах вказаних явищ відбувається поєднання військових методів з невійськовими, зокрема інформаційно-пропагандистськими.

Звернімо увагу на те, що в межах жовтого рівня гібридної війни зафіксовано також створення та підтримку парамілітарних груп, які регулярно проходять збори, і навіть з ідеологічної та політичної підготовки на території суміжної держави [5]. Саме на рівні такого прикладу й відображене зазначене поєднання – військового та невійськового (інформаційно-пропагандистського) елементів, тобто елементів акту агресії та пропаганди.

Зазначимо, що окупація Автономної Республіки Крим відбулася, безперечно, за російської військової присутності, але вона була б неможлива без тривалої пропагандистської підготовки. О. Белов, Р. Чорний, І. Авдошин, О. Іванов та інші дослідники виділяють такі риси концептів, що уможливили анексію частини території України та наявність зазіхань на територію усієї країни:

- наділення Росії роллю центру тяжіння та стратегічної осі щодо всіх інших країн Євразії, що формують периферію, до якої входить і Україна;

- обґрунтування права РФ на відвоювання чорноморського регіону з опорою на Донецький вугільний басейн та порти; оформлення та постановка завдань виходу Росії до Чорного моря, збирання російських земель й оформлення чітких кордонів на півдні;

- сакралізація держави та процесу територіальної експансії з метою охорони та зміцнення православ'я за межами РФ (передусім в Україні, Грузії, Вірменії), розширення територій та досягнення її гомогенності шляхом насилля і недопущення розвитку самоуправлінських форм, розцінюваних як сепаратистські тенденції;

- обґрунтування принципів і форм геополітичного контролю над територією колишніх Російської імперії та СРСР з урахуванням русифікації, російськомовного населення як опори в справі реінтеграції пострадянського простору;

- вироблення механізмів протидії національним проектам, у тому числі українському, протиставлення їм концепцій невідчужуваних прав людини;

- проектування імперського образу на сприйняття Росії як великої держави безвідносно до конкретної геополітичної і гео економічної ситуації.

На думку вказаних дослідників, таке специфічне озмістовлення історико-ідеологічних образів Росії, популяризація спрощених положень про них у масах сформувало підґрунтя для загарбання території України [8].

Водночас вони поєднують визначення наведених рис пропагандистських механізмів РФ з розглядом положень Статуту ООН, який закріплює дефініцію акту агресії. Відтак пропаганда на практиці є невід'ємною частиною останньої.

Автори оглядового видання «Гібридна війна: Російська Федерация против стран Балтии», розглядаючи аспекти активізації Російською Федерацією агресивних сценаріїв керованого хаосу проти країн Балтії, теж пов'язують їх з інформаційною війною та історико-ідеологічним пропагандистським обґрунтуванням значення цих країн у політиці РФ.

Так, у цьому виданні констатовано, що російські вчені, представники експертного середовища у своїх наукових працях:

– визначають тісну пов'язаність оволодіння Балтією з імперсько-реваншистськими завданнями Російської Федерації, поверненням геополітичних надбань та подальшим ствердженням РФ у всьому пострадянському середовищі;

– порушують питання про перегляд цивілізаційної належності балтійського регіону;

– пропагують невідворотність спільного майбутнього РФ та країн Балтії, російської присутності та домінування в балтійському регіоні;

– розглядають Балтію як:

1) «навколишнє середовище», що підлягає російській оптимізації, поверненню до орбіти РФ, перетворенню в підконтрольну Росії зону, транспарентну у військовому плані, яка б створювала сприятливі транзитні експортно-імпорتنі умови для функціонування російської економіки, обслуговувала зовнішньополітичні та безпекові інтереси РФ;

2) об'єкт «імперського переварювання та підкорення» [9].

Як бачимо, знову ж відбувається розгляд інформаційно-пропагандистського та силового елементів (агресії) гібридної війни як нерозривних частин одного цілого. Таке ж поєднання інформаційної складової, політичного аспекту, економічної компоненти та силових сценаріїв (компонентів акту агресії) гібридної війни вчені фіксують у суспільно-політичному виданні «Гібридна війна Російської Федерації на Балканах». Автори повідомляють про використання на Балканах апробованої сторіччя тому практики інформаційно-пропагандистської роботи Російської імперії: створення мережі засобів масової інформації, які цілеспрямовано освітлюють події в бажаному Росії напрямку, формують альтернативну картину світу, кероване «зомбоване» середовище. Російська пропаганда прагне показати модель взаємин ЄС та Балкан як таку, що передбачає поглиблення корупційних й екстремістських явищ, ріст злочинності та зубожіння населення, «очорнити» моделі суспільного ладу євроатлантичної спільноти [10].

Зауважимо, що про таке поєднання військового аспекту, який міжнародним правом визначений як акт агресії, та невійськових елементів добре розуміють фахівці НАТО.

У відповідь на гібридну війну вони регулярно корегують порядок проведення військових навчань, вносячи до них сценарії керованого хаосу. У штаб-квартирі альянсу у 2016 р. було створено спеціальне розвідувальне відділення, відповідальне за систему раннього попередження.

Особлива увага була приділена зміцненню оборони та стримування. Ці заходи були необхідні для протидії саме військовим загрозам.

Одночасно НАТО визначило необхідність створення власної надійної системи стратегічних комунікацій, потрібної для щоденного просування політичних та оперативних пріоритетів. Окремі союзники альянсу розпочали створення власних національних систем, обумовлених їхніми національними реаліями та пріоритетами [11]. Зокрема, пункт 20 Стратегії національної безпеки України визначив, що для протидії деструктивній пропаганді як ззовні, так і всередині України необхідна цілісна інформаційна політика держави, ефективна система стратегічних комунікацій [1].

Ефективні стратегічні комунікації на рівні країн НАТО були визнаними важливим елементом у боротьбі з пропагандою та дезінформацією. При цьому фахівці Північноатлантичного альянсу чітко відмежовують стратегічні комунікації від пропаганди, зазначаючи, що для боротьби з пропагандою вони не використовують пропаганду, а лише факти та інформацію [11]. Тому зазначене вчергове підтверджує, що пропаганда є явищем загалом суто деструктивним, із негативною конотацією.

Отже, враховуючи це, спеціалісти НАТО, визначаючи загрози колективній обороні, локалізують серед них елементи акту агресії, які поєднують із ворожою пропагандою. Фіксуючи їх у нерозривній єдності, формують узгоджений комплекс заходів протидії.

Правильність такої позиції є цілком логічною на тлі того, що в Російській Федерації інформаційна сфера розглядається як ключовий простір сучасного військового конфлікту [12]. З урахуванням цього, зрощення інформаційно-пропагандистських та військових засобів стало реалією сьогодення.

Таким чином, пропаганда є методом як спеціальних інформаційних операцій, так і акту агресії, зокрема її інформаційної складової. Отже, затребуваним є закріплення в положеннях Статуту ООН серед силових елементів акту агресії, а також складових зовнішньої інформаційної агресії.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

2. Гребенюк А. В. Антиукраїнська пропаганда: актуальні проблеми визначення поняття та риси. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: тези доповідей наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2021 р.)*. Київ : НА СБУ, 2021. С. 24–26.

3. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 296 с.

4. Петрик В. М., Остроухов В. В. та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. Київ : Росава, 2006. 208 с.

5. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Киев : Центр глобалистики «Стратегия XXI», 2016. 62 с.

6. Денисов В. Н. Агресія (міжнародне право). *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.

7. Основные тенденции развития форм и способов применения ВС, актуальные задачи военной науки по их совершенствованию. URL: [www.vpk-news.ru/articles/14632](http://vpk-news.ru/articles/14632).

8. Ідеологічне та квазіправове обґрунтування Російською Федерацією анексії Автономної Республіки Крим / упоряд.: О. Ф. Белов, С. С. Кудінов, В. М. Гребенюк та ін. Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. 284 с.

9. Гибридная война: Российская Федерация против стран Балтии: обзорное издание / сост.: С. Л. Фальченко, В. Н. Гребенюк. 2-е изд., пер. с укр. Киев : НА СБУ, 2020. 168 с.

10. Золотухін Д. Ю., Гребенюк В. М., О. Ю. Іванов. Сучасні напрями гібридної війни Російської Федерації у балканському регіоні. *Гібридна війна Російської Федерації на Балканах: суспільно-політичне видання*. Ч. 2. Київ : НА СБУ, 2020. 260 с.

11. Маронкова Барбора. НАТО в новому середовищі гібридної війни. URL: <https://ukraine-analytica.org/author/barbora-maronkova/>.

12. Russia Military Power 2017, «Defence Intelligence Agency», 28 June 2017. URL: www.dia.mil.access.

References

1. Stratehiiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 vid 14 veresnia 2020 roku [National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine № 392 / 2020 of September 14, 2020]. (2020). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

2. Hrebeniuk, A. V. (2021). Antyukrainska propahanda: kharakterni rysy ta poniattia [Anti-Ukrainian propaganda: characteristics and concepts]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsijnoiu bezpekoiu derzhavy: tezy dopovidej*

naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 26 bereznia 2021) – Current Issues of Information Security Management of the State: Abstracts of Reports of the Scientific-Practical Conference (Kyiv, March 21, 2021). Kyiv [in Ukrainian].

3. Onyshchenko, O., Horovyi, V., Popyk, I. (2014). Natsionalni informatiini resursy yak intehratyvnyi chynnyk vitchyznianoho sotsiokulturnoho seredovyscha [National information resources as an integrative factor of the domestic socio-cultural environment]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Petryk, V. M., Ostroukhov, V. V. et.al. (2006). Suchasni tekhnolohii ta zasoby manipuliuvannia svidomistiu, vedennia informatsiinykh viin i spetsialnykh informatsiinykh operatsii: navchalnyi posibnyk [Modern technologies and means of manipulating consciousness, waging information wars and special information operations: a textbook]. Kyiv: Rosava [in Ukrainian].

5. Gibressiya Putina. Nevoennye aspekty vojn novogo pokoleniya [Putin's hybrassion. Non-military aspects of the new generation of wars]. (2016). Kiev: Centr globalistiki «Strategiya XXI» [in Russian].

6. Denysov, V. N. (2016). Ahresiia (mizhnarodne pravo) [Aggression (international law)]. *Velyka ukrainska entsyklopediia – Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Osnovnye tendencii razvitiya form i sposobov primeneniya VS, aktualnye zadachi voennoj nauki po ih sovershenstvovaniyu [The main trends in the development of forms and methods of using the Armed Forces, urgent tasks of military science for their improvement]. (2013). Retrieved from www.vpk-news.ru/articles/14632 [in Russian].

8. Bielov, O. F. Kudinov, S. S. Hrebenuk, V. M. (Ed). (2017). Ideolohichne ta kvazipravove obhruntuvannia Rosiiskoiu Federatsiieu aneksii Avtonomnoi Respubliki Krym [Ideological and quasi-legal substantiation of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation]. Kyiv: Nats. akad. SBU [in Ukrainian].

9. Falchenko, S. L. Grebenyuk, V. N. (Ed). (2020). Gibridnaya vojna: Rossijskaya Federaciya protiv stran Baltii: obzornoe izdanie [Hybrid war: the Russian Federation against the Baltic states: an overview edition]. Kyiv: NA SBU [in Russian].

10. Zolotukhin, D. Iu. Hrebenuk, V. N., Ivanov, O. Iu. (2020). Suchasni napriamy hibrydnoi viiny Rosiiskoi Federatsii u balkanskomu rehioni [Modern directions of the hybrid war of the Russian Federation in the Balkan region]. *Hibrydna viina Rosiiskoi Federatsii na Balkanakh: suspilno-politychne vydannia – The Hybrid War of the Russian Federation in the Balkans: a Socio-Political Publication*, 2. Kiev: NA SBU [in Ukrainian].

11. Maronkova, Barbora. (2018). NATO v novomu seredovyschchi hibrydnoi

viiny. Retrieved from <https://ukraine-analytica.org/author/barbora-maronkova/> [in Ukrainian].

12. Russia Military Power 2017, «Defence Intelligence Agency», 28 June 2017. Retrieved from www.dia.mil.access [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Alla Hrebeniuk,

PhD (Philology), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

Propaganda: a Method of Special Information Operations or an Act of External Information Aggression?

The article is focused on clarifying the issue: is propaganda one of the methods of special information operations or the act of external information aggression. It is stated that attribution of propaganda to the act of aggression and these concepts delimitation at the level of international law as well, are debatable. The normative uncertainty of the act of external information aggression has been clarified.

The scientific sources and works of experts in the field of counteraction destructive propaganda which concern the subject of our research, are reviewed. It is proved that domestic scholars attribute propaganda to the methods of special information operations and the act of external information aggression. It is established that researchers who deal with the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, the Baltic States, the Balkans, record a combination of threats of information and propaganda character with the threats lying in the plane of the act of aggression.

NATO's conceptual views on the needs of collective defense in modern conditions have been studied. It was found out that the alliance's specialists have built a complex for counteracting hybrid warfare both in the military sphere and in the sphere of propaganda, with the help of a system of strategic communications. It is proved that this approach had become relevant due to the considering of information sphere by the Russian military specialists as a key space of modern military conflict. It is proposed to include propaganda in the methods of both special information operations and the act of external information aggression, and to refine the provisions of the UN Charter by enshrining propaganda among the elements of the act of aggression and as an act of external information aggression.

Keywords: propaganda, special information operations, act of external information aggression, act of aggression, methods of special information operations and act of external information aggression.